

Slaveni u ranom srednjem vijeku i pogled Florina Curte

Maslač, Domagoj

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:447175>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-21**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest
Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Domagoj Maslač

**Slaveni u ranom srednjem vijeku i pogled Florina
Curte**

Završni rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Slaveni u ranom srednjem vijeku i pogled Florina Curte

Završni rad

Student/ica:

Domagoj Maslač

Mentor/ica:

Prof. dr. sc. Mladen Ančić

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Domagoj Maslač**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Slaveni u ranom srednjem vijeku i pogled Florina Curte** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 29. rujna 2021.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Slaveni u ranom srednjem vijeku i pogled Florina Curte.....	3
2.1. Povijest istraživanja Slavena.....	3
2.2. Arheologija i njene interpretacije: tumačenja i novi pristup Florina Curte	5
2.2.1. Glavne interpretacije arheološke kulture Slavena	5
2.2.2. Curtine interpretacije dosadašnjih teorija.....	7
2.2.3. Kronologija kontinuiteta i diskontinuiteta.....	12
2.2.4. Migracijski „topos“.....	14
2.3. Jezik ranih Slavena ili <i>Lingua Franca</i> Avarskog kaganata	16
2.4. „Etnicitet“ ranih Slavena	21
3. Zaključak.....	27
4. Sažetak	30
5. Summary	31
6. Literatura	32

1. Uvod

Tema ovog završnog rada su Slaveni u ranom srednjem vijeku i tumačenje njihove arheološke kulture, jezika i etniciteta u historiografiji i ostalim srodnim disciplinama prije Curtinog djela i novine koje on donosi svojim interpretacijama. Dakle, postavlja se pitanje tumačenja arheoloških kultura i njihove povezanosti s etnicitetom njihovih nositelja, preispituje se kulturno-historijski pristup, koji implicira da je kultura=etnicitet. Curta naglašava da se raniji autori nisu držali toga principa jer su penkovsku, prašku i koločinsku kulturu pripisivali jednom slavenskom etnicitetu. Također se postavlja pitanje današnje raširenosti slavenskih jezika i povezanosti jezika i etniciteta. Curta smatra da jezik u ovom slučaju nije etnički marker, a svoj zaključak temelji na teoriji o slavenskom jeziku kao *koineu* ili *lingua franci* što automatski isključuje bilo kakav etnički aspekt jezika. Svojim teorijama on pokušava dokazati da slavenski etnicitet ne postoji i da se neka slika o njemu ne može izvađati iz postojanja praslavenskog jezika. Na kraju se postavlja pitanje jesu li svi „Slaveni” bili i etnički Slaveni, odnosno radi li se ovdje o konceptu, koji su izmislili bizantski autori ili postoji stvaran temelj za postojanje slavenskog etniciteta. On svoje teorije temelji na ideji da je postojanje slavenskog etniciteta zapravo kriva interpretacija stanja u *Barbaricum* od strane bizantskih autora i preuzimanje te krive interpretacije od strane znanstvenika u 19. i ranom 20. stoljeću i protezanje tih shvaćanja sve do danas. On smatra kako su bizantski autori olako koristili termin Slaveni za sve narode s druge strane Dunava. Kritiku njegovoj teoriji treba uputiti na temelju toga što se on bori protiv određenog shvaćanja slavenskog etniciteta koje je gotovo nestalo iz moderne povijesne znanosti. Većina modernih znanstvenika smatra da je bespredmetno raspravljati o etnicitetu Slavena u tom razdoblju kada takva svijest nije postojala i ne može se današnjim metodama kvantificirati. Problematičan je i jako širok raspon lokaliteta kojima se on služi pri izvođenju svojih zaključaka, jer jednostavno nije

moгуće provjeriti svaki od tih lokaliteta, a problem se javlja i u selektivnom izvlačenju informacija, koje odgovaraju njegovim teorijama, iz tih lokaliteta ili pisanih izvora. Kao primjer toga možemo uzeti njegovo odbacivanje Jordanesove priče o sukobu Ostrogota i Anta i odbacivanje njegova smještanja Slavena i Anta na temelju nepoznavanja geografije prekodunavskih prostora, a u istom djelu se koristi Jordanesovim smještanjem Anta na sjevernoj obali Crnog Mora kako bi pobio njihovu potencijalnu povezanost s penkovskom kulturom.

Slaveni su se pojavili na povijesnoj pozornici upravo u radovima bizantskih autora kao što su Prokopije i Jordanes. Oni su tada bili misterij za Bizantince zbog svoje nagle pojave na *limesu* i zbog prijetnje, koju su predstavljali za njihove pogranične teritorije. Oni su ih automatski definirali kao jednu etničku grupu i dosad se ta klasifikacija poštovala, ali s pojavom novih pristupa povijesnoj znanosti ta klasifikacije je došla u pitanje. U tim istim izvorima navodi se kako Slaveni i Anti pričaju istim „utterly barbarous tongue”, ali Curta donosi novu interpretaciju formiranja slavenskog jezika i načina njegovog širenja. U ranijim etapama znanstvenog istraživanja slavenski etnicitet bio je aksiom, ali u Curtinim interpretacijama on se dovodi u pitanje.

Najvažnija literatura za pisanje ovog rada svakako su obje Curtine knjige, *Slavs in the Making* i *Making of the Slavs*, u kojima on iznosi svoje ideje o jeziku, etnicitetu i kulturama, djelo Paula Barforda *The Early Slavs*, koje nudi modernu, ali ne relativističku perspektivu na to povijesno razdoblje, i knjiga Andreja Pleterskog *Etnogeneza Slovanov*, koja nudi širok presjek mnogobrojnih teorija o pojavi Slavena, njihovom porijeklu, jeziku i kulturi. Pored ovih svakako treba navesti i ostale autore, čija djela se manje koriste u ovom radu, ali su svejedno jako bitna, a to su: Valentin Vasiljević Sedov, Martin Gojda, Danijel Džino i autori iz dvije zbirke znanstvenih eseja: *Franks, Northmen and the early Slavs* i *Revisiting nationalism*.

2. Slaveni u ranom srednjem vijeku i pogled Florina Curte

2.1. Povijest istraživanja Slavena

U predznanstvenom stadiju povijesne znanosti pisana su mnoga djela o povijesti Slavena ili o povijesti jedne od nacija koje danas nazivamo slavenskim nacijama, ali znanstveno istraživanje Slavena počinje tek u devetnaestom stoljeću paralelno s razvojem romantizma i nacionalne ideje kod mnogih naroda istočne i srednje Europe, pa tako i onih slavenskih. Za Florina Curtu, ta veza nacionalnog buđenja i znanosti bila je ključan faktor u formiranju njegova pogleda na ranije teorije.

U tom razdoblju, mogućnosti istraživanja bile su ograničene, arheologija nije bila razvijena, nalaza je bilo malo, a velik broj izvora tada je bio nepoznat ili ograničen razdobljem u kojem je pisan. Logičnim slijedom događaja primat u istraživanju tada preuzima lingvistika, jer ona nije bila ograničena materijalnim nalazima. Lingvistici su prema tadašnjim teorijama trebali samo moderni slavenski jezici kako bi rekonstruirala praslavenski ili protoslavenski jezik, pomoću kojeg bi mogla smjestiti Praslavene u prostoru, odnosno pronaći njihov *Urheimat*,¹ i otkriti određene elemente njihovog života i kulture. Ovdje svakako treba spomenuti teoriju botaničara Rostafinskog, koji je prema nazivima vrsta drveća u slavenskim jezicima uspio odrediti koji nazivi drveća u slavenskim jezicima imaju praslavenske nazive, a koji su posuđenice iz germanskih jezika. Samim time smjestio je takozvani *Urheimat* Slavena u područje Pripjata.² Ta je teorija imala jedan značajan problem, kako bi odredio pradomovinu Slavena Rostafinski je koristio raširenost tih vrsta drveća u 19. st., a mi ne možemo znati je li u razdoblju rane

¹ *Urheimat*, prevedeno na hrvatski prapostojbina, je lingvistički koncept, koji predstavlja mjesto iz kojega potječe jezik iz kojeg se grana cijela skupina srodnih jezika i mjesto odakle potječe narod, koji se koristi tim jezikom.

² F. Curta, 2001, str. 8.

povijesti Slavena raspon te vrste drveća bio jednak onome iz devetnaestog stoljeća. Osim toga imamo i ruskog povjesničara A. L. Pogodina, koji je pokušao metodom hidronimije, imena rijeka i jezera, otkriti *Urheimat* Slavena. Na kraju ga je smjestio na područje Volinja i Podolja.³ Naravno postoji još raznih lingvističkih teorija o slavenskom *Urheimatu*, svaka sa svojim zaključcima, ali kao što je P. Barford napomenuo u svome djelu, svi ti zaključci su relativno nestabilni i idealizirani, jer se mnogo različitih varijabli treba poklopiti kako bi oni bili istiniti. Zasad se moramo zadovoljiti time da prapostojbinu Slavena možemo samo smjestiti na šire područje istočne Europe.⁴ Također je naveo da je jedina relativno pouzdana stvar iz teorije hidronimije, razgraničenje slavenskih i baltskih hidronima.⁵ Lingvističke teorije bile su dosta kritizirane, ali su se u nekoj mjeri uspjele održati do danas, iako je u suvremenijem razdoblju primat u istraživanju prešao na povijest i arheologiju, osobito nakon otkrića prvih nalaza vezanih uz prašku i penkovsku kulturu. Suvremeno istraživanje Slavena započinje nakon kraja drugog svjetskog rata. Prijašnji su koncepti tada već bili dosta zastarjeli, a neki su bili opterećeni ideološkim bremenom, što naravno ne isključuje činjenicu da i danas postoje teorije s tim istim problemom. Nažalost, pojavom suvremenih metoda u procesu istraživanja ranih Slavena ne prestaje i ideološki pritisak, koji se nastavio kroz cijelo razdoblje hladnog rata. Padom željezne zavjese pritisak se smanjio i istraživanja su krenula svojim putevima, ali neki znanstvenici su i dalje ostali opterećeni ideološkim implikacijama svojih istraživanja ili ih barem takvima smatra Florin Curta.

³ F. Curta, 2001, str. 8.

⁴ P. Barford, 2001, str. 15.

⁵ P. Barford, 2001, str. 14.

2.2. Arheologija i njene interpretacije: tumačenja i novi pristup Florina Curte

2.2.1. Glavne interpretacije arheološke kulture Slavena

Arheološko istraživanje Slavena počinje u 19. st. kada se pojavljuju slučajni materijalni nalazi, koji se pripisuju ranim Slavenima, ali idejnim začetnikom smatra se Lubor Niederle, koji je inspirirao mlade arheologe da se bave slavenskom arheologijom. Jedan od njih bio je i Čenek Khvoika, koji je nalazište u Černjakovu pripisao ranim Slavenima, a tu također možemo napomenuti Aleksandra Spicyna, koji je otkrio srebrne ostave na području Ukrajine, koje su nazvali „Antskim antikvitetima“.⁶ Boris Rybakov je kasnije oba nalazišta prozvao slavenskim.

Sljedeću fazu u razvoju arheološkog istraživanja imamo u definiranju Praške kulture od strane Ivana Borkovskog i velikim poslijeratnim istraživanjima koja su provodili sovjetski arheolozi na području zapadne Ukrajine. Tijekom tih poslijeratnih istraživanja, koje je vodio Jurij Kuharenko, keramika, koja je otkrivena 1920-ih prozvana je žitomirskim tipom i smatrana je slavenskom keramikom, ali podtipom praške keramike. Dio znanstvenika smatrao je da ona zapravo prethodi keramici pronađenoj u Pragu.⁷ Najzaslužnija za klasifikaciju keramike praško-korčeaške kulture je Irina Rusanova, koja je na temelju statističkih metoda i matematičkih izračuna odredila kakve proporcije mora imati keramika te kulture. Ona je također ustanovila da se ta kultura treba zvati korčak-žitomir i da nalazi praške kulture zapravo pripadaju ovoj kulturi.⁸ Paralelno s time dolazi i do otkrića penkovske kulture. Penkovsku kulturu Sedov pripisuje Antima tumačeći Jordanesovu *Geticu* i ostale pisane izvore.⁹ Tada se pojavljuje ideja o

⁶ F. Curta, 2020, str. 27.

⁷ F. Curta, 2020, str. 30.

⁸ F. Curta, 2001, str. 228.

⁹ V. V. Sedov, 2013, str. 112.

supostojanju dvije slavenske kulture, jedna je bila praško-korčaćka i ona predstavlja Slavene iz Jordanesova djela, a druga je penkovska kultura, koja predstavlja Ante iz tog istog djela. Dio znanstvenika povezuje i koločinsku kulturu sa Slavenima.¹⁰

Pripisivanjem penkovske i praško-korčaćke kulture Slavenima, kreće još dublja potraga kroz vrijeme za Slavenima. Pošto se smatralo da je *Urheimat* Slavena na području srednjeg Dnjepra, sa Slavenima se počinju povezivati i ranije kulture, poput černjahovske, kijevske i zarubinske kulture, pa čak i lužičke kulture iz brončanog doba i tropoljske kulture iz neolitika. Valentin Sedov povezuje przeworsk kulturu sa Slavenima, on je taj zaključak iznio na temelju proučavanja povijesnih izvora. Pošto se u Jordanesu spominje kako se Slaveni, osim Slavenima i Antima, također nazivaju i Venetima, on je zaključio da je to riječ o istim onim Venetima koje spominju Plinije i Tacit. Prema geografskom opisu iz njihovih djela, vidi se da su Veneti živjeli na teritoriju koji je u tome razdoblju bio dijelom przeworske kulture. Usto je razvio teoriju o njihovoj migraciji s područja Poljske prema području Ukrajine i naknadnoj asimilaciji tamošnjih kultura, poput kijevske i zarubinske kulture, iz kojih će se, prema njegovom tumačenju, uskoro izdvojiti prvo Anti, a zatim i Slaveni.¹¹

Osim keramike, jedan su od ključnih elemenata u tumačenju nalazišta kulture ranih Slavena njihove nastambe i načini pokapanja. Ovaj sistem sa tri odrednice slavenskih nalazišta, ustanovio je češki arheolog Jiri Zeman, a s njegovom uporabom nastavio je i Kazimierz Godlowski.¹² Oblik njihovih nastambi tipičan je gotovo za cijelo područje, koje su Slaveni naseljavali, a radi se o poluukopanim nastambama kvadratnog tlocrta, s ognjištem ili peći u kutu nastambe. Boris Rybakov je na temelju toga ustanovio

¹⁰ F. Curta, 2020, str. 30, 31.

¹¹ F. Curta, 2020, str. 31.

¹² F. Curta, 2020, str 33.

da je černjahov kultura slavenska, odnosno da se radi o plemenskoj federaciji, koju su Goti predvodili, a čiji su dio bili i Slaveni, a s time se slaže i Barford.¹³ Što se tiče ukopa, najtipičniji su paljevinski ukopi, najčešće u ravnim grobovima, iako ponekad imamo i primjere grobnih humaka ili čak i inhumacije, potonje se primarno odnosi na prostor Karpatskog bazena.

2.2.2. Curtine interpretacije dosadašnjih teorija

Curta, Barford i Pleterski imaju zasebna tumačenja ovih nalaza i teorija. Pleterski u svojoj knjizi *Etnogeneza Slovanov* više naginje ka slaganju s dobrim dijelom ustaljenih teorija, a Barford se slaže s dijelom ovih teorija, ali preferira one koje su čvršće utemeljene na arheološkim dokazima, a manje usmjerene k idealiziranim uvjetima. Curta, kao osobito važan autor za ovaj rad, ne slaže se gotovo niti s jednom od dosad navedenih arheoloških teorija, slaže se samo s pojedinim interpretacijama iz određenih teorija, a njegov pristup je snažno relativistički orijentiran i zahtijeva od svake teorije egzaktne dokaze, iako u nekim svojim teorijama, poglavito onima vezanim uz jezik i etnicitet, ne može ponuditi egzaktne dokaze jer je riječ o hipotezama.

Jedan od najvećih kamena spoticanja je interpretacija etničkog značaja nosilaca raznih kultura. Curta je veliki protivnik te ideje i kulturno-historijskog pristupa arheološkim kulturama. Prema kulturno-historijskom pristupu, arheološke kulture imaju etnički značaj. Nasuprot tome Curta tvrdi da mi jednostavno ne možemo znati je li korisnik određenog materijalnog artefakta bio Slaven makar taj artefakt bio tipično slavenski. Također navodi kako arheologija često nema mogućnost da pronikne u to što

¹³ F. Curta, 2020, str. 32.

su za jedan *ethnos* bili simboli etničkog identiteta, a što predmeti u svakodnevnoj uporabi.¹⁴

Pleterski se ne slaže s njim i navodi kako postoje kulture, čiji su nosioci bili pripadnici različitih etniciteta, ali s druge strane postoji i puno više primjera u kojima su nosioci kulture bili pripadnici jednog etniciteta. Prema njegovoj logici, s razmjernom sigurnošću možemo pretpostaviti etnicitet korisnika materijalnih artefakata ako znamo kojoj kulturi taj artefakt pripada.¹⁵ Barford nigdje striktno ne navodi slaže li se, ili ne, s tim konceptom, ali iz načina na koji on prezentira Prašku, Korčašku i Penkovsku kulturu kao slavensku, proizlazi da se on slaže s tom idejom.

Dosad je u arheološkoj i povijesnoj znanosti postojao generalni konsenzus oko praške kulture, taj se konsenzus odnosi na njezin raspon, taksonomiju keramike, kronologiju i povezanost sa Slavenima. Florin Curta je protumačio prašku keramiku na potpuno drugačiji način. Prvenstveno on praškoj kulturi poriče postojanje kao jedinstvenoj kulturi, tvrdi da je taksonomija keramike koja se pripisuje praškoj kulturi jednostavno prerasličita i da je utemeljena na arbitrarnim kriterijima bez znanstvenog uporišta, samim time on smatra da je nema smisla pripisivati jednoj kulturi. Pri navođenju značajnih razlika u keramici koje su svrstane u jednu kategoriju referira se na tipologizaciju i klasifikaciju keramike praškog tipa od strane Irine Rusanove i Michala Parczewskog.¹⁶

Osim keramike, Curta vidi problem i u interpretacijama značajki praške kulture. On navodi kako se tipične poluukopane nastambe pojavljuju na području Transilvanije u sklopu nalaza ranijih kultura, a ne praške kulture. Takvo objašnjenje ne vrijedi za druga

¹⁴ F. Curta, 2020, str. 9.

¹⁵ A. Pleterski, 1990, str. 6.

¹⁶ F. Curta, 2020, str. 35,36.

područja, Gojda navodi da se vidi jasna razlika između slavenskih i germanskih naselja prema prostornom planu naselja i vrsti objekata, a to se odnosi na prostor s obje strane rijeke Labe.¹⁷ Situacija je slična i s keramikom, Curta tvrdi da se keramika s umiješanim komadima ranije razbijenog posuđa koristila na području karpatskog bazena i prije pojave praške kulture. Curta nam time želi dokazati da ti identifikatori praške kulture kojima su se znanstvenici služili, nisu ispravni i samim time potkopava interpretaciju arheoloških nalaza i njihovo pripisivanje Slavenima.¹⁸ Njegovi suvremenici Pleterski i Barford imaju drugačije pretpostavke o praškoj keramici, Pleterski se slaže s dosadašnjom interpretacijom njenog značenja, a Barford prihvaća uvriježene teorije, uz manje primjedbe vezane uz raspon praške kulture. On tvrdi da su praška i korčaska kultura dvije različite kulture, smatra ih srodnima, ali različitima. On ograničava prašku kulturu na područje Češke, jer nastaje kasnije i njen materijal je drugačiji od prije navedene korčaska kulture.¹⁹ Osim korčaska također je od praške kulture odvojio i kronološki kasnije i manje grupacije poput Sukow-Dziedzice i Tornow grupe.²⁰ Barford time ide prema novijim interpretacijama, koje naglašavaju postojanje mnogobrojnih mikroregija s vlastitim stilovima, koje se povezuju u jedan širi raspon slične keramike unutar okvira slavenske kulture.

Dosadašnje su interpretacije penkovske i koločinske kulture također problematične za Curtu. Tako primjerice za koločinsku kulturu, a usputno i za tušemlja-bancerovšćinsku kulturu, on ustvrđuje da jednostavno ne postoje dokazi da se radi o slavenskim kulturama. Curta ih ne određuje niti kao baltičke niti kao slavenske, ali navodi da su razlike između te dvije kulture i praške kulture jednostavno prevelike. Navodi da

¹⁷ M. Gojda, 1991, str. 21.

¹⁸ F. Curta, 2020, str. 71.

¹⁹ P. Barford, 2001, str. ix.

²⁰ P. Barford, 2001, str. 66.

na području koločinske kulture nalazimo velik broj gradina, koje su bile naseljene za razliku od nenaseljenih gradina, koje su tipične za Prašku kulturu, usto postoje inhumacijski ukopi umjesto uobičajenih paljevinskih ukopa, a prema njemu niti njihova keramika nije srodna. Također navodi kako dokaza o navodnoj migraciji s područja slavenskog *Urheimata* nema, prvenstveno jer taj prostor ne pokazuje znakove depopulacije, što je za njega uvjet za bilo kakav spomen imigracije prema području koločinske i tušemlja-bancerovšćinske kulture.²¹ Curta također naglašava različitosti koločinske kulture u odnosu na penkovsku i prašku kulturu, to se odnosi na način ukopa, jer se u koločinskoj kulturi pokapa i inhumacijski, a paljevinski ukopi imaju drugačiji ritual, nego kod penkovske i praške kulture, osim toga spominje i nalaz kopče tipa *Sucidava*, prema kojoj možemo datirati neke od koločinskih ukopa u 6. stoljeće, što je ranije od datacija koje Curta uzima za nalazišta Praške kulture. On tvrdi da je keramika ove tri grupe različite i da je koločinska kultura vrlo vjerojatno nasljednik kijevske kulture i da ju samo na temelju toga pripisuju Slavenima.²² Barford se slaže s Curtinim tumačenjem, on vidi problem u teoriji da su to slavenske kulture zato što se prostiru na području baltičkih hidronima, usto tušemlja-bancerovšćinska kultura ima bitno različitu keramiku. Za koločinsku kulturu tvrdi da je moguće da je riječ o kulturi koja je nastala na području miješanja protobaltskih i protoslavenskih supstrata, odnosno da je riječ o pograničnom području između baltskog i slavenskog naseljenja, ali ju i dalje ne pripisuje Slavenima.²³ Pleterski s druge strane pripisuje koločinsku kulturu Slavenima, a za tušemlja-bancerovšćinsku nije siguran, ali smatra da je moguće da je i ona slavenska. On smatra da su praška, penkovska i koločinska kultura nasljednici kijevske kulture, koju

²¹ F. Curta, 2020, str. 133, 134, 135.

²² F. Curta, 2020, str. 150, 151.

²³ P. Barford, 2001, str. 101, 102.

pripisuje ranijim Slavenima, iako za koločinsku kulturu, kao i Barford, smatra da se radi o slavenskim kulturnim elementima na baltskoj podlozi.²⁴

Penkovska kultura proteže se od Moldavije do Dona i graniči s korčaškom i koločinskom kulturom. Dosad je bilo uvriježeno mišljenje da je penkovska kultura slavenska, a mnogi su znanstvenici prihvatili i tezu Sedova prema kojoj je ona povezana s Antima. Curta tu tezu odlučno odbacuje, prvenstveno je odbacuje na temelju kronologije, prema pisanim izvorima Anti nestaju s političke pozornice 602. godine nakon uništenja od strane Avarskog kaganata, a penkovska kultura traje sve do 8. stoljeća. Osim toga Curta vidi problem i u arbitrarnom izjednačavanju keramičkog materijala penkovske i praške kulture. Najveću razliku vidi u nastambama, koje su kod penkovske kulture često kružnog tlocrta, a unutar tih nastambi oblik peći je različit od onog tipičnog za prašku kulturu. Uz ranije navedene razlike moramo navesti i postojanje velikog broja bogatih ostava na području penkovske kulture, a te ostave možemo povezati s postojanjem društvene elite. U praškoj kulturi u tome razdoblju još uvijek ne postoje materijalni dokazi, koji upućuju na postojanje društvenih elita.²⁵ Curta ovom analizom pokušava pobiti ideju o srodnosti ove tri kulture, a samim time pokušava pobiti ideju o etnicitetu, koji bi povezao ove tri kulture, a u ovom slučaju to se odnosi na slavenski etnicitet. Pleterski penkovsku kulturu smatra nasljednicom kijevske kulture, a na tom tragu je i Barford koji spominje migracije s područja kijevske kulture²⁶, ali Pleterski također spominje kako su vidljivi i utjecaji černjahovske kulture i nomadskih naroda na materijal Penkovske kulture, no ne dovodi u pitanje slavenski karakter kulture.²⁷ Utjecaj černjahovske kulture prema Pleterskome nije problematičan, zato što ju povezuje s

²⁴ A. Pleterski, 1990, str. 44.

²⁵ F. Curta, 2020, str. 149, 150.

²⁶ P. Barford, 2001, str. 63.

²⁷ A. Pleterski, 1990, str. 43

gotskom federacijom s tog prostora čiji su dio bili i Slaveni. Za iranske skupine nomada smatra da su dio supstrata Penkovske kulture.

2.2.3. Kronologija kontinuiteta i diskontinuiteta

Kronologija arheoloških nalazišta vrlo je bitna za precizno određivanje vremenskog raspona postojanja kulture, za određivanje srodnosti kultura prema kontinuitetu razvoja i najvažnije za točnu interpretaciju pronađenih artefakata. Datiranje nalaza nije lako, a ponekad može biti i dosta neprecizno. Datiranje izotopima ugljika, koje je najčešće najprecizniji oblik datiranja, ponekad nam može dati preširok raspon starosti predmeta, čije nam datiranje u tom slučaju postaje neiskoristivo. Osim karbonskog datiranja pouzdane su i metode datiranja prema nalazima novčića ili dendrokronologijom, odnosno datiranjem starosti ostataka drvene građe pronađene na nalazištu.

Najčešći problem pri datiranju slavenskih nalazišta upravo je manjak artefakata uz pomoć kojih se može izvršiti precizno datiranje nalazišta. Često na nalazištima imamo samo ostatke keramike, koji se ne mogu datirati uz pomoć izotopa ugljika jer nisu organski materijal, a oni nam bez takve datacije često ne mogu ponuditi dovoljno uzak vremenski okvir za određivanje starosti nalazišta. Na to se u svojim djelima često referira Curta, on smatra da je mnogo nalazišta pripisanih Slavenima krivo datirano, odnosno da je datirano prerano ili prekasno.

Curta svojim kronološkim interpretacijama pomiče datume gotovo svih dosad uspostavljenih kronologija za širenje slavenske kulture i njenu pojavu na određenim lokacijama. Taj pomak u kronološkom datiranju zapravo je iznimno bitan jer čini razliku između kontinuiteta i diskontinuiteta između ranijih kultura i pojave praške i penkovske kulture. Kontinuitet u kulturi jedan je od temeljnih stupova teorija o povezanosti određenih ranijih kultura, poput černjahovske, kijevske i przeworske, sa Slavenima, dok

diskontinuitet potvrđuje tezu Curte da Slaveni u ranijim razdobljima ne postoje i da su praška i penkovska kultura nove kulture nepovezane s ranijim kulturama. Jedan od glavnih proponenata teorije o kontinuitetu je Valentin Vasiljevič Sedov, koji navodi da na nalazištu Dančeni u Moldaviji, među grobovima černjahovskog tipa možemo pronaći grob penkovskog tipa.²⁸ Ovime on stvara direktnu kronološku vezu između černjahovske i penkovske kulture.

U Curtinim se teorijama praška kultura smatra akademskom fabrikacijom, a toj teoriji dodatnu snagu daje njegovo tumačenje diskontinuiteta u nastanku i razvoju „slavenskih“ kultura. Curtina teorija o diskontinuitetu u razvoju kultura na tim područjima odlično se poklapa s njegovom tezom o širenju „slavenstva“, odnosno bolje rečeno slavenskog jezika, uz pomoć Avarskog kaganata. To dodatno potkopava teorije o postojanju slavenske kulture.

Primjer ovoga možemo vidjeti u Curtinoj kronološkoj interpretaciji nalazišta praške kulture na prostoru današnje Češke. On tvrdi kako se najranije slavensko naseljavanje ovoga prostora prema arheološkim nalazima može smjestiti tek u prvu polovicu 7. st., a možda čak i kasnije. Ovo je u suprotnosti s ranijim istraživanjima, koja su datirala početke naseljavanja u 6. stoljeće, a češki arheolog Martin Gojda smatra da su na području Moravske i Slovačke Slaveni živjeli već u 5. stoljeću.²⁹ Prilikom formiranja te kronologije arheolozi su se, kada je bilo moguće, služili karbonskim datiranjem, ali Curta navodi da tada tehnologija još nije bila toliko precizna, ili tvrdi da se ta nalazišta ne mogu sa sigurnošću pripisati Slavenima, pogotovo ako uzmemo u obzir mogućnost paralelnog postojanja Germana na tom području.³⁰ Služeći se teorijom Godlowskog, o

²⁸ V. V. Sedov, 2013, str. 103, 104.

²⁹ M. Gojda, 1991, str. 12.

³⁰ F. Curta, 2020, str. 95.

naseljavanju Slavena nakon odlaska Germana, ustvrdio je da se prema inhumacijskim grobovima, koji se datiraju na sam kraj 6. stoljeća ne može govoriti o Slavenkoj kulturi na ovom području u 6. stoljeću. Protuteža Curtinoj interpretaciji je teorija Jirija Zemana o mogućem suživotu Germana i Slavena na tom području, ali za to ne postoje arheološki dokazi.³¹ Ovakvu interpretaciju usvojio je i Gojda, on navodi da postoje lingvistički dokazi o suživotu u vidu germanskih toponima i arheološki dokazi nastambi i keramike iz istog razdoblja i na istom nalazištu.³²

2.2.4. Migracijski „topos“

Migracija, kao objašnjenje za širenje kultura i etniciteta, dosad je bila najpopularniji izbor za arheologe, koji su pokušavali istražiti fenomen širenja kultura preko većih prostora.³³ Primjerice, dosad je bila općeprihvaćena teorija o migraciji cijeloga naroda Gota pod pritiskom Huna. Ta se teorija između ostaloga oslanjala na postojanje zapisa o velikoj migraciji, odnosno seobi, u povijesnim izvorima. S druge strane određeni autori dovode u pitanje tu teoriju i smatraju da su klasični autori imali naviku svaku migrirajuću grupaciju nazivati „narodima“, ali mi iz današnje perspektive drugačije tumačimo tu riječ, moglo je biti riječ o skupini ratnika iz različitih naroda predvođeni jednom dominantnom skupinom.³⁴ U skupinu tih znanstvenika koji smatraju da su zapisi o migracijama naroda samo literarni topos klasičnih pisaca, možemo svrstati i Curtu.

Curta taj pristup migraciji dovodi u domenu istraživanja Slavena. On postavlja pitanje o valjanosti dosad uvriježenih teorija o nagloj ekspanziji slavske kulture kao

³¹ F. Curta, 2020, str. 93.

³² M. Gojda, 1991, str. 12.

³³ P. Barford, 2001. str. 46.

³⁴ P. J. Heather, 2008. str. 37, 38.

posljedici velike migracije iz *Urheimata* i naglašava kako za to ne postoje arheološki dokazi. Prema njemu ne vidimo posljedice te ekspanzije niti na demografskoj slici navodnog *Urheimata* Slavena niti postoje dokazi o demografskoj eksploziji ili poljoprivrednoj revoluciji, koji bi objasnili nagli skok u broju Slavena kojim bi se mogla opravdati konzistentnost broja stanovnika na području *urheimata*.³⁵ On također ustvrđuje kako, u zemljama koje su Slaveni naselili, ne postoje dokazi o demografskom pražnjenju prije navodnog dolaska Slavena, nego čak suprotno, dokazi upućuju na demografsku stabilnost stanovništva prije i nakon spomenute migracije Slavena. Ovo se ne odnosi na područje Poljske i istočne Njemačke³⁶

U određenim primjerima Curta ipak priznaje postojanje kratkotrajnih migracija koje bi se potencijalno mogle povezati sa Slavenima. Dobar primjer toga je njegovo objašnjenje migracija Lazuri-Piscolt grupe, koja se pripisuje Slavenima s područja Donjeg Podunavlja. Postoje dokazi da je ta grupa migrirala s područja Moldavije na područje Transilvanije, a možda i dalje prema Slovačkoj i Poljskoj. Curta je ovu migraciju pripisao nasilnom preseljenju od strane Avara, a ne samovoljnoj migraciji stanovništva.³⁷ Njegova interpretacija nalazišta kremacijskih ukopa u Regensburg-Großprufeningu dobro ilustrira njegov stav, jer za ovo nalazište također navodi da je moguće da je rezultat kratke migracije s prostora Karpatskog bazena, a ne velike seobe iz Ukrajine.³⁸ Curta se posebno osvrnuo na ovaj fenomen, jer migracija predstavlja veliku prepreku njegovim teorijama o širenju „slavenstva“, kojom ću se baviti u kasnijoj fazi ovoga rada.

³⁵ F. Curta, 2020. str. 163, 164.

³⁶ F. Curta, 2020. str. 159.

³⁷ F. Curta, 2020, str. 78.

³⁸ F. Curta, 2015, str. 296.

Barford se po pitanju migracije slaže s Curtom, on navodi kako striktno biološki gledano, jednostavno nije moguće spojiti teoriju o *Urheimatu* i teoriju o velikoj migraciji Slavena preko cijelog područja istočne i srednje Europe. On priznaje postojanje migracije, ali navodi kako je puno realnija teorija o velikom broju migracija na kratku udaljenost, tzv. „wave of advance” teorija. Teorija „wave of advance” tvrdi da se širenje kulture može odviti pomoću malih migracija, odnosno može doći do značajnog širenja kulture putem mnogobrojnih malih migracija, putem kojih populacija polako, ali sigurno prodire u novi prostor.³⁹ Pleterski se u svome djelu također osvrnuo na slavenske migracije. On se načelno slaže s dosad prihvaćenim teorijama o velikoj migraciji Slavena. Kao i Curta zapazio je problem demografije pa tako napominje kako u određenim područjima analize peluda pokazuju konstantnu i podjednaku naseljenost. Nije bio siguran kako to interpretirati, ali je ponudio rješenje prema kojem postoji mogućnost suživota Slavena i lokalnih populacije i polagane asimilacije lokalnih populacija. Curta je to interpretirao sasvim drugačije, on smatra da je to pokazatelj da staro stanovništvo nije napustilo prostor i za njega je to još jedna potvrda da migracije nije bilo.⁴⁰ Pleterski se i u dataciji migracije slaže s prijašnjim teorijama i datira je ranije nego Curta pa tako naseljavanje Poljske datira u 6. stoljeće, što je mnogo ranije od Curtine datacije.⁴¹

2.3. Jezik ranih Slavena ili *Lingua Franca* Avarskog kaganata

Slavenski jezici danas se rasprostiru velikim dijelom Europe, upravo taj veliki raspon slavenskih jezika izvor je mnogih još uvijek neodgovorenih pitanja o slavenskim jezicima. Postavlja se pitanje kako su jezici te grupe dosegli takav raspon, kako su uspjeli

³⁹ P. Barford, 2001, str. 65.

⁴⁰ F. Curta, 2020, str. 159.

⁴¹ A. Pleterski, 1990, str. 45, 47.

ostati toliko slični u vremenskom periodu koji traje više od jednog tisućljeća i postavlja se pitanje etniciteta govornika slavenskih jezika u prošlosti.

Ranije se širenje slavenskih jezika najviše povezivalo s masovnom migracijom govornika toga jezika iz njihovog *Urheimata*, ali danas je ta teorija na klimavim nogama. Napretkom znanosti neki detalji iz te teorije više se ne čine tako pouzdani kao prije, ponajprije se to odnosi na pitanja rasprostranjenosti slavenskih jezika i njihove istovremene sličnosti. Prema postulatima lingvističkih znanosti za ovakav stupanj sličnosti potrebno je da se jezik razvija na suženom prostoru. U tome slučaju jednostavno ne možemo objasniti broj današnjih govornika slavenskih jezika, jer takav stupanj demografskog širenja u tome razdoblju jednostavno nije moguć. Barford je na temelju sličnosti današnjih jezika zaključio da je do podjele jezika došlo prije širenja te ranije varijante općeg slavenskog jezika, on ne smatra da je riječ isključivo o migracijama zato što bi se onda jezik razvijao u odvojenim grupama i današnja bi razlika bila puno veća, on smatra da se jezik djelomice proširio usvajanjem od strane domicilnog stanovništva na prostorima koje su Slaveni okupirali.⁴² Može se povući paralela između ove teorije i one o usvajanju slavenske kulture od strane autohtonog stanovništva. Pleterski s druge strane smatra da je vrlo vjerojatno riječ o migracijama, a osim toga navodi da bi lingvistički *urheimat* trebali tražiti na području baltskih hidronima, jer on smatra da su slavenski jezici prije bili dio baltskih jezika. Svoj zaključak temelji na tome što se prema lingvistima sustav praslavenskog može izvesti iz baltskih jezika, a baltski sustav nije moguće izvesti iz slavenskog.⁴³

⁴² P. Barford, 2001, str. 16.

⁴³ A. Pleterski, 2013, str. 13.

Curta ne prihvaća teoriju o migraciji i razvio je svoju teoriju o slavenskim jezicima, koja se oslanja na ideju *koinea*⁴⁴ i „language shifta“.⁴⁵ On ne koristi današnji raspon slavenskih jezika kao putokaz za istraživanje njihovog raspona u prošlosti, nego navodi da mi zapravo nemamo informacije iz prošlosti o korištenju slavenskog jezika na prostorima gdje se danas koristi. Kao primjer navodi Poljsku, Ukrajinu, ili bilu koju drugu lokaciju povezanu sa slavenskim kulturama u ranom srednjem vijeku, ali s druge strane navodi da možemo sa sigurnošću znati da je slavenski jezik postojao 600. godine jer se u to razdoblje može datirati kontakt slavenskog s romanskim jezicima Podunavlja.⁴⁶ Barford ima drugačiji pristup, on se slaže s Curtom da mi nemamo pisanih dokaza, koji govore o tome koji se jezik pričao na lokalitetima vezanim uz Slavene, ali isto tako navodi da postoje dokazi koji mogu potvrditi da se u kasnijem razdoblju na tim istim lokalitetima rabi slavenski jezik, a dokazi upućuju na kontinuitet u kulturnom razvoju od razdoblja ranog srednjeg vijeka do pojave prvih slavenskih natpisa. Tom logikom možemo zaključiti da se na nalazištima praške i ostalih srodnih kultura, a u ovom slučaju se radi o Sukow-Dziedzice kulturi, govorilo slavenskim jezikom jer je dokazano da se slavenski jezik koristio u njihovoj kontinuitetu.⁴⁷ Možemo povući paralelu s nalazištima na području današnje Grčke, gdje imamo pregršt pisanih izvora, koji govore o Slavenima, i postoje lingvistički tragovi u imenima toponima, ali arheoloških dokaza gotovo da nema. U takvoj situaciji ne možemo si dopustiti da u potpunosti odbacimo postojanje Slavena

⁴⁴ *Koine* je jezik koji nastaje kontaktom različitih dijalekata, koji su dovoljno slični da njihovi govornici mogu komunicirati svatko na svome dijalektu i da se svejedno razumiju. Takvim dugotrajnim kontaktom dolazi do formacije novoga jezika

⁴⁵ Language shift je naziv za proces kojim jedna zajednica mijenja svoj primarni jezik za neki drugi jezik, koji nije povezan s prijašnjim jezikom, odnosno to je proces, koji nije evolucija jezika, nego zamjena jezika.

⁴⁶ F. Curta, 2020, str. 172.

⁴⁷ P. Barford, 2020, str. 66.

na tom području samo zbog manjka arheoloških dokaza, isto kao što ne možemo odbaciti mogućnost postojanja Slavena na području Poljske jer nemamo lingvističkih dokaza o tome.⁴⁸

Curta smatra da je slavenski jezik nastao kao *koine* na području dodira balto-slavenskih, iranskih i tračkih dijalekata. Dugotrajnim i intenzivnim društvenim kontaktom nosilaca dijalekata, došlo je do formiranja slavenskog *koinea*.⁴⁹ Njegovo rješenje za problematiku širenja jezika je migracija dijela stanovništva, koje je govorilo slavenskim jezicima zajedno s Avarima na područje Karpatskog bazena. U tim okolnostima slavenski postaje *Lingua Franca*⁵⁰ u Avarskom kaganatu. Pomoću svoje nove pozicije, slavenski se jezik mogao proširiti kao jezik komunikacije među različitim etničkim skupinama i tako se učvrstiti na području pod direktnom kontrolom Avarskog kaganata i na pograničnom području na koje je Avarski kaganat utjecao.⁵¹

Prema Curti glavni „krivac“ za nastanak i širenje slavenskog identiteta, u današnjem obliku, je slavenski jezik, koji se kao *koine* proširio diljem Istočne i Srednje Europe, a od velike pomoći bio je i kaganat koji je prema Curti nenamjerno pomogao tome širenju kada je usvojio slavenski, kao jezik međusobne komunikacije. On smatra da su ljudi prvo prihvatili jezik kao jezik opće komunikacije među različitim grupama ljudi, a s vremenom je slavenski postao jedini jezik komunikacije, a ostali jezici su se izgubili. Za Curtu su dakle Slaveni zajednica koja je nastala na temelju lingvističke povezanosti *koineom*. Prema njemu već samo postojanje slavenskog jezika kao *koinea* isključuje bilo kakav etnički faktor zbog načina na koji se *koine* formira kao jezik komunikacije između

⁴⁸ P. Barford, 2020, str. 61, 62.

⁴⁹ F. Curta, 2020, str. 170.

⁵⁰ *Lingua franca* je jezik koji nema svrhu osnovne komunikacije, nego komunikacije u posebnim okolnostima, poput na primjer trgovine.

⁵¹ F. Curta, 2020, str. 173.

različitih grupa.⁵² Barford smatra kako je moguće da je dio Slavenskog etničkog korpusa bio vezan isključivo lingvističkim sponama, ali isto tako smatra da sam jezik ne predstavlja dovoljnu sponu za formiranje zajedničkog identiteta, on smatra da mora postojati i povezanost na kulturnom nivou.⁵³

Hipoteza o koineu ima određenu dozu problema. Prvi se dio hipoteze odnosi na ideju da se praslavenski razvio kao koine, odnosno da ga je zajednica ljudi usvojila i da se pomoću Avara jezik proširio s područja Ukrajine na područje Karpatskog bazena. Ako pretpostavimo da je prvi dio teorije točan, iako striktno govoreći za to ne postoje čvrsti dokazi, i dalje se javljaju problemi oko toga kako je došlo do daljnjeg širenja jezika. Moramo si postaviti pitanje kako se slavenski jezik proširio na područje Poljske, Istočne Njemačke, Sjeverne Bjelorusije i preko cijelog Balkana ako je njegovo širenje bilo vezano uz Avarski kaganat. Kao što sam ranije naveo Curta smatra da je slavenski bio samo *koine* i da nema prateću materijalnu kulturu i etnicitet. U tom je slučaju teško objasniti širenje slavenskoga u Poljsku, koja je bila izvan dosega kaganata, a kontakt je bio praktično nepostojeći. Kolanje novca prema Baltiku prestaje još prije dolaska Avara, a i nakon njihova dolaska nemamo arheoloških dokaza o kontaktu između kaganata i većeg dijela područja današnje Poljske, osim nekolicine nalaza kopči avarskoga tipa, kao npr. one koja je pronađena u Nowoj Huti. Kakva bi bila motivacija stanovništva na području Poljske da prihvati strani jezik, makar on bio *koine*, ako od toga nema materijalne ili druge koristi.

U ovakvoj konstelaciji činjenica očito je da niti ideja *koinea*, niti ideja širenja putem Avarskog kaganata ne mogu u potpunosti objasniti fenomen širenja slavenskog jezika, a to je naglasio i sam Curta rekavši da je njegova teorija samo hipoteza, ali za koju

⁵² F. Curta, 2020, str. 178.

⁵³ P. Barford, 2001, str. 34.

on smatra da je najvjerojatnija na temelju arheoloških dokaza.⁵⁴ Naravno ta ista hipoteza najbolje odgovara njegovoj teoriji o nepostojanju slavenskog etniciteta. Sve teorije vezane uz jezik ranih Slavena, mahom se oslanjaju na siromašne arheološke dokaze i pisane izvore, koji nisu pisani po današnjim standardima. Nažalost, lingvistika, arheologija i povijest još uvijek nisu u stanju ponuditi točno objašnjenje pojave slavenskog jezika i zato pitanje slavenskog jezika ostaje otvoreno za daljnju raspravu unutar znanstvenih krugova.

2.4. „Etnicitet“ ranih Slavena

U većini dosadašnjih znanstvenih radova i djela nije bilo puno dvojbe oko slavenskog etniciteta. Povjesničari su bili svjesni činjenice da je bilo miješanja između kultura i puno asimilacije, ali nitko do sada nije sumnjao u postojanje neke grupacije iz koje je taj etnicitet poniknuo i iz koje se raširio, odnosno u postojanje grupe ljudi koja se stvarno mogla nazivati slavenskom i koja je mogla migracijom ili nametanjem svoje kulture proširiti svoj teritorij. Taj se slavenski etnicitet povezivao s arheološkim kulturama koje su smatrane „slavenskima“, poput primjerice praške, penkovske i koločinske. U ranijim su se radovima te kulture povezivale sa Slavenima na temelju više faktora kao što su: sličnost materijalne kulture, prema rasponu svoga teritorija koji se tradicionalno pripisivao Slavenima i kontinuitetu daljnjeg razvoja prvih slavenskih država na prostorima tih kultura. S tim se interpretacijama slaže i Barford, koji je ustvrdio da je slavenska kultura poprilično jednolična na većem dijelu prostora kojeg zahvaća.⁵⁵ Bez obzira na svoje relativno slaganje s dijelom ranijih interpretacija slavenskog etniciteta, on navodi kako je vrlo vjerojatno došlo do asimilacije i slavizacije stanovništva. Tu ideju potkrjepljuje pisanim izvorima i arheološkim dokazima, koji se

⁵⁴ F. Curta, 2020, str. 173.

⁵⁵ P. Barford, 2001, str. 56.

oslanjaju na pojavu značajki drugih kultura uz tipično slavensku kulturu, kao i pisanim izvorima u kojima se napominje kako Slaveni prihvaćaju strance u svoje društvo.⁵⁶ Kao i Curta, Barford smatra da je jedno od kristalizacijskih središta slavenskog etniciteta bilo Donje Podunavlje i smatra da je tamo došlo do kristalizacije etniciteta zbog vanjskog pritiska, koji je dolazio od strane Bizanta.⁵⁷

Curta s druge strane ima svoje tumačenje etniciteta i identiteta ljudstva povezanog s tim kulturama. On smatra kako je velik dio slavenskog identiteta zapravo konstrukt, koji nije utemeljen ni na kakvim biološkim ili materijalnim faktorima. Smatra da je dobrim dijelom naše razumijevanje slavenskog etniciteta poteklo od bizantskih autora. U takvoj situaciji postavlja se pitanje pristupa toj problematici. Postoje dva glavna pristupa etnicitetu, koji se koriste u znanstvenoj zajednici. Primordijalistički pristup oslanja se na ideju da etnički identitet nije samo stvar osobne koristi, pogotovo je u povijesti postoje primjeri kada se ljudi drže svoga identiteta, iako im to ne ide u korist. Prema tom pristupu mi se nesvjesno više povezujemo sa zajednicom kojom smo okruženi ili u kojoj smo usvojili pogled na svijet i to je zapravo slika našeg identiteta, on nije objektivni, nego je subjektivan. S druge strane imamo instrumentalistički pristup identitetu. Taj se pristup oslanja na ideju da je etnički identitet društveni konstrukt, koji je nastao udruživanjem pojedinaca radi dostizanja zajedničkog cilja ili potenciranjem postojanja zajedničkog cilja među većom skupinom ljudi, od strane društvene elite. Toj se društvenoj konstrukciji pojedinac pridružuje ovisno o tome vidi li on korist u tome ili ne, kao primjer toga navode se ratnici koji su se mogli pridružiti drugim skupinama radi koristi i radi prava na dio plijena od pljačke.⁵⁸ Također treba naglasiti kako identitet nije uvijek stvar osobnog

⁵⁶ P. Barford, 2001, str. 55.

⁵⁷ P. Barford, 2001, str. 49.

⁵⁸ C. Jaffrelot, 2005, str. 39.

izbora, kao primjer toga imamo grupe Germana, koje za razliku od Slavena nisu bila otvorene primanju novih pojedinaca.⁵⁹ Rasprava između pobornika ovih pristupa još je uvijek aktualna.

Zanimljiv pogled na fenomen slavenskog etniciteta nudi nam i Danijel Džino, koji se slaže s Curtom. On navodi kako termin „Slaveni”, kojim se u tom razdoblju nazivaju stanovnici zaleđa, prikriva veliku kulturnu heterogenost hrvatskoga prostora, koji su naseljavali i Slaveni i romanizirano autohtono stanovništvo. On smatra kako je na hrvatskome prostoru prvo došlo do slavizacije romanskog stanovništva, a zatim i stvaranja hrvatskog identiteta, koji je obuhvatio i još uvijek romanizirano stanovništvo gradova i tada već Slavene iz unutrašnjosti. Smatra da je jedan od najbitnijih faktora za slavizaciju prostora bilo usvajanje slavenskoga jezika. On ne odbacuje dolazak stanovništva koje je govorilo slavenskim jezicima i napominje kako su postojale male i neorganizirane migracije.⁶⁰

Curta smatra da se slavenski „eticitet” najviše raširio zahvaljujući Avarskom kaganatu i smatra da je širenje slavenskog „eticiteta” usko povezano sa širenjem slavenskog jezika. Riječ etnicitet nalazi se pod navodnicima jer Curta zapravo ne smatra da je riječ o etnicitetu, on smatra da je slavenski etnicitet znanstvena fabrikacija, koja je nastala kao rezultat miješanja nacionalizma u znanstveni rad, koje je počelo u 19. stoljeću, a prema njemu traje i danas. Curta ima takva mišljenja jer, kao što sam ranije napomenuo, teorija o slavenskom jeziku kao *koineu* nikako ne može funkcionirati paralelno s teorijom o postojanju zajedničkog slavenskog etniciteta, zato što se *koine* može pojaviti samo pri dodiru različitih skupina ljudi, a ne unutar jedne skupine. Slavenski je jezik prema toj teoriji rezultat društvene konvergencije ljudi, ne divergencije, a primarna funkcija

⁵⁹ P. J. Heather, 2008, str. 44, 45.

⁶⁰ D. Džino, 2008, str. 201.

formiranja etniciteta je divergencija od druge skupine ljudi. S time on veže i postanak slavenskog etniciteta na području *limesa* zbog potrebe za divergencijom od Bizanta, koji je vršio vanjski pritisak na to društvo, koje se zbog toga profiliralo kao slavensko, barem prema nazivu koji mu je dodijeljen od strane Bizanta.⁶¹

Uz teoriju o slavenskom jeziku kao *koineu*, njegova teorija počiva na odbacivanju ideja kulturno-historijske škole, koja veže etnicitet i kulturu i navodi kako za takve zaključke jednostavno ne postoje dokazi, a osim toga smatra kulturno-historijsku školu zastarjelom. Također navodi kako se niti taj princip nije poštovao jer se Slavenima pripisuju i druge kulture, koje prema njegovoj interpretaciji imaju različita obilježja. Ovdje se radi o koločinskoj i penkovskoj kulturi. Za Curtu je problematična i činjenica što na teritoriju koji se pripisuje Slavenima ne postoje uniformni nalazi, pa tvrdi da recimo u područjima poput Češke, Slovačke i Poljske nemamo izuzetno bogate ostave kakve imamo na području Ukrajine, a isto tako na području Ukrajine nema artefakata, kakve nalazimo na nalazištima, koja su sa sigurnošću pripisana Slavenima, kao što su ona s područja Rumunjske.⁶²

Curta iznosi dokaze u vidu arheoloških nalaza i pisanih izvora, za koje smatra da potvrđuju njegovu teoriju o nepostojanju slavenskoga etniciteta. Kao podršku svojoj tezi navodi da nemamo niti jedan pisani izvor iz 6. stoljeća, koji spominje Slavene na području Poljske, Slovačke, Ukrajine i Bjelorusije.⁶³ Treba naglasiti da se u tom istom periodu Slaveni spominju na području Donjeg Podunavlja. Spominju se vjerojatno zato što se nalaze na *limesu* i zbog svoje uključenosti u pljačkaške pohode protiv teritorija carstva. S druge strane zašto bi pored primarne prijetnje na granici, antičkim piscima bila zanimljiva

⁶¹ F. Curta, 2002, str. 344.

⁶² F. Curta, 2020, str. 211.

⁶³ F. Curta, 2020, str. 178.

područja daleko od *limesa*, pogotovo ako se složimo s Curtinom teorijom da nisu niti bili upoznati s tim krajevima.⁶⁴ Jordanes i Prokopije spominju Slavene na područjima dublje u *barbaricumu*, ali ih Curta ovdje ne navodi, jer smatra da neki njihovi dijelovi nisu primjereni za uporabu pri proučavanju Slavena izvan područja Donjeg Podunavlja. Ostali znanstvenici naglašavaju da se te izvore treba uzeti sa „zrnom soli”, ali uzeti sa „zrnom soli” ne znači u potpunosti odbaciti.

Ako razmotrimo činjenicu da se na području Donjeg Podunavlja Slaveni spominju u izvorima iz 6. stoljeća, a istovremeno se ne spominju na područjima dublje unutar *barbaricuma*, javlja se pitanje jesu li oni iz tih daljih područja migrirali prema Dunavu ili su od Dunava migrirali prema unutrašnjosti. Pri usporedbi ove dvije teorije, prva teorija se nameće kao vjerojatnija, pogotovo kada uzmemo u obzir ideju o *koineu*, koja implicira da je slavenski nastao na području dodira određenih skupina dijalekata, sukladno tome drugu teoriju možemo odbaciti jer područje Donjeg Podunavlja ne zadovoljava uvjete te teorije. Možemo zaključiti da se ili „language shiftom” ili migracijom jezik proširio do područja Donjeg Podunavlja, što automatski implicira da je došao iz neke dublje unutrašnjosti, odnosno s područja za koja se ne navodi da na njima žive Slaveni.

Usto ako uzmemo u obzir da Curta datira kontakt slavenskog s romanskim jezicima u razdoblje oko 600. godine, možemo zaključiti da se slavenski jezik proširio na područje Donjeg Podunavlja barem neposredno prije 600. godine, što upućuje na to da je u 6. st. već postojao na nekom području gdje se Slaveni u tom razdoblju ne spominju u pisanim izvorima. U prilog ovome ide i ideja o slavenskom kao *Linguae Franci* na području Avarskog kaganata. Avari su još tijekom 6. st. migrirali na područje Karpatskog

⁶⁴ F. Curta, 2020, str. 48.

bazena, a za korištenje slavenskog kao *linguae france* na području kaganata bilo bi potrebno da ljudstvo koje se služi slavenskim jezikom migrira zajedno s njima. Imajući u vidu kako su vrlo vjerojatno prošli područjem crnomorskih stepa možemo zaključiti da su na tom području pronašli govornike slavenskog jezika, koje su doveli sa sobom. S druge strane Curta je ponudio i rješenje prema kojem se preko govornika tračkih dijalekata taj koine proširio do *limesa*, ali to je samo hipoteza.

Iz svega ovoga možemo zaključiti kako se Curta pri svom tumačenju etniciteta u ranih Slavena oslanja na teoriju o *koineu*, na odbacivanje principa kulturno-historijske škole koji vezuju etnicitet i kulturu, na naglašavanje razlika između kultura i nalazišta koji se pripisuju Slavenima, na manjak pisanih izvora koji bi mogli potvrditi dosadašnje interpretacije etniciteta u Slavena i na reinterpetaciju ranije uspostavljene kronologije kultura na ovim prostorima. Središnja Curtina teza je da se slavenski etnicitet nije kristalizirao na području *urheimata* u Ukrajini ili bilo gdje drugdje, nego upravo na granici s Bizantom pod pritiskom agresivne bizantske politike Justinijana. Prema njegovoj tezi slavenski etnicitet društveni je konstrukt, a ne plod prirodnog unutarnjeg razvoja slavenskog društva i njegova kontinuiteta u geografskom prostoru. Također smatra kako današnje razumijevanje slavenskog etniciteta dobrim dijelom potječe upravo od interpretacija bizantskih autora, koje on smatra pogrešnima. Dobar dio modernih znanstvenika se slaže s tezom o nepostojanju slavenske etničke pripadnosti, ali prvenstveno na temelju današnjeg razumijevanja etniciteta i razumijevanja pripadnosti određenoj grupi u prošlosti.

3. Zaključak

U zemljama koje danas smatramo slavenskim, do pojave prvih naznaka suvremenih historiografskih metoda, istraživanje ranih Slavena odvijalo se prema već uhodanom toku. Sva istraživanja uključujući i ona novija, većinom su se odvijala unutar okvira uspostavljenih u 19. i 20. stoljeću. Starija su se istraživanja samo proširivala i ažurirala novim datacijama, kronologijama i interpretacijama. Naravno postojale su određene nedoumice i prepirke oko nekih teorija, poput one o *Urheimatu* Slavena između alohtonista i autohtonista, ali se čvrsto ukorijenjene teorije dobrim dijelom nisu previše preispitivale.

Curta je svojom prvom knjigom *Making of the Slavs* uzdrmao dotada čvrste temelje tadašnje slavistike. On je u svome djelu iznio mnoge neortodoksne teorije, koje se prije nisu pojavljivale u takvom obliku u znanstvenim krugovima, koji su se bavili ranom poviješću Slavena. Curta odbacuje kulturno-historijski pristup, prema kojemu se arheološke kulture često povezuju s identitetima i navodi da za takav pristup ne postoji realan temelj, za njega se ovdje radi o nagađanju. Držeći se svoje teze on odbacuje isključivu povezanost Slavena s praškom, penkovskom i koločinskom kulturom. Osim toga u svojim knjigama i člancima pokušao je rasformirati ideju o jednoličnoj slavenskoj kulturi, navodeći brojna nalazišta, koja rijetko zadovoljavaju sve kriterije prema kojima se nalazište određuje kao slavensko. U svom novom pristupu dotakao se i dotada relativno uvriježene teorije o velikoj migraciji Slavena, nju je odbacio primarno na temelju nepostojanja arheoloških tragova migracija, a također zbog činjenice da nema pouzdanih pisanih izvora, koji bi tu istu migraciju mogli potvrditi. Odbacivanje teorije o migraciji veže se na naglašavanje različitosti materijalnih kultura, jer bi u slučaju velike migracije materijalna kultura vjerojatno bila prenesena. Teorije o kontinuiranoj kulturi na prostoru

koje su naseljavali Slaveni, pobija na temelju krivih arheoloških datacija i zastarjelih metoda, koje se koriste pri dataciji.

U pitanjima jezika Curta je spojio dvije teorije, prva se odnosi na formaciju slavenskoga jezika, prema kojoj je slavenski jezik *koine*, koji je nastao na području dodira različitih skupina ljudi sa sličnim dijalektima, a prema drugoj teoriji taj *koine* je s Avarima došao do Karpatskog bazena odakle je nastavio svoje širenje avarskom domenom kao *lingua franca*, odnosno jezik komunikacije avarskih gospodara i njihovih podanika. Ova interpretacija ima težinu i predstavlja novi pristup teoriji o širenju jezika, ali i ona ima svoje mane i oslanja se na idealizaciju okolnosti kako bi se širenje jezika objasnilo, osobito u aspektu širenja jezika izvan područja avarskog utjecaja. Prema njegovoj teoriji jezik se širi nevezano uz „slavenske“ kulture, a njegov primarni širitelj je Avarski kaganat. Time on odvaja jezik od tih kultura i još snažnije dekonstruira vezu između jezika i kulture, odnosno etniciteta.

Etnicitet Slavena je do sada bio aksiom u istraživanjima povijesti ranih Slavena. Nitko nije sumnjao u to da se u nekom trenutku u povijesti taj etnicitet kristalizirao na području *urheimata*. Postojale su razne teorije o točnoj lokaciji *urheimata* ili o okolnostima u kojima se slavenski etnicitet iskristalizirao, ali postojanje slavenskog etniciteta nije dovedeno u pitanje. Curta je već u svojoj prvoj knjizi doveo u pitanje postojanje etniciteta, koji bi se mogao nazvati slavenskim. U jednom dijelu svoje knjige navodi da je to konstrukcija bizantskih autora, ali s druge strane priznaje da je došlo do kristalizacije na području Donjeg Podunavlja. Ljudstvo koje je bilo u središtu te kristalizacije ne povezuje sa Slavenima, nego im samo pripisuje poznavanje slavenskog jezika, koji za njega ne može biti etnički marker zbog toga što je istovremeno *koine*. Odvajanjem arheoloških kultura od etniciteta i oduzimanjem uloge etničkog markera jeziku, on se približava svom cilju dekonstrukcije teorija o slavenskom etnicitetu. Curta

time pokušava prikazati da je to samo akademski konstrukt, bez pravog znanstvenog uporišta.

Curtine teorije su pokrenule veliku raspravu između znanstvenika, koji se bave Slavenima. Svakako valja napomenuti da nisu niti sve njegove teorije jednako čvrste. Najčvršće su teorije vezane uz arheološku perspektivu, pogotovo jer su se pojedini nalazi u ranijim instancama proizvoljno tumačili i povezivali sa Slavenima, ali s druge strane njegove teorije o jeziku i etnicitetu ne stoje na tako čvrstim temeljima. One se oslanjaju na određen način interpretacije podataka i na idealno poklapanje svih varijabli, ali to ne znači da je to jedini ispravan način. U ovakvom spletu okolnosti možemo se nadati da će rasprave koje su krenule zbog Curtinih djela, nagnati znanstvenike da se još intenzivnije bave problematikom povijesti ranih Slavena i da će to dati rezultate u vidu novih podataka i znanstvenih radova, koji će nam ponuditi novi uvid u povijest Slavena.

4. Sažetak

Ovaj se rad bavi interpretacijom ranih Slavena kroz prizmu njihovog etniciteta, jezika i arheoloških kultura, koje se vežu uz njih. U radu se primarno promatra pristup Florina Curte, koji snažno kritizira ranije teorije i interpretacije i iznosi nove interpretacije povijesnih materijala, vezanih uz Slavene, koji su se koristili u ranijim teorijama. Paralelno s time promatra se pristup drugih suvremenih povjesničara, poput Barforda i Pleterskog, i kako oni interpretiraju materijale, kojima se Curta koristi za svoje teorije.

Osim pristupa znanstvenika u radu se također obrađuje i pitanje slavenskoga identiteta, odnosno etniciteta i je li se uopće u tome razdoblju može govoriti o široj svijesti o zajedničkom identitetu. obrađuje se tema slavenskog jezika i kako je došlo do današnjega raspona slavenskih jezika. Postavlja se pitanje interpretacije arheoloških kultura, koje se pripisuju Slavenima, i možemo li ih zapravo pripisati jednoj zajednici. Iznosi se i pitanje pouzdanosti bizantskih izvora za ranu povijest Slavena, što je bitno jer su oni ranije bili primarni izvor za istraživanje povijesti ranih Slavena.

Ključne riječi: rani Slaveni, Florin Curta, arheološke kulture, slavenski etnicitet, slavenski jezik, koine, lingua franca.

5. Summary

Slavs in the Early Medieval Period and Florin Curta's View

This paper deals with the interpretation of early Slavs through the prism of their ethnicity, language and archaeological cultures tied to them. The primary focus of this paper is Florin Curta's approach, he strongly criticises earlier theories and interpretations. He presents his own interpretations of the same historical materials that were used in earlier theories. Parallel to this the paper presents the approach, theories and interpretations of other modern historians, such as Barford and Pleterski.

Other than with scientists' views this paper deals with the question of Slavic identity or ethnicity and about the possibility of discussion about wider awareness or common identity in that period. The subject of Slavic language and the question of modern spread of Slavic languages is also addressed. The question is raised about interpretation of archaeological cultures attributed to Slavs and the likelihood of that attribution. The question of trustworthiness of Byzantine authors is also raised, that question is important because Byzantine authors used to be the primary historical source for scientists in the formation of their theories.

Keywords: early Slavs, Florin Curta, archaeological cultures, Slavic ethnicity, Slavic language, koine, lingua franca.

6. Literatura

- P. M. Barford, 2001, *The Early Slavs, Culture and Society in Early medieval eastern Europe*, Ithaca: Cornell University Press, 2001.
- F. Curta, 2001, *The Making of the Slavs, History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- F. Curta, 2015, Četiri pitanja za one koji još vjeruju u prapovijesne Slavene i ostale bajke, *Starohrvatska prosvjeta*, 42, Split, 2015, str. 286-303.
- F. Curta, 2021, *Slavs in the Making, History, Linguistics and Archaeology in Eastern Europe (ca. 500 - ca. 700)*, New York: Routledge, 2021.
- D. Džino, 2008, 'Becoming Slav', 'Becoming Croat': New Approaches in the Research of Identities in Post-Roman Illyricum, *Hortus Artium Medievalium*, 14, str. 195-206.
- M. Gojda, *The Ancient Slavs, Settlement & Society*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991.
- P. J. Heather, 2008, Ethnicity, Group Identity, and Social Status in the Migration Period, *Franks, Northmen and Slavs*, 5, Turnhout Belgija, 2008, str. 17-51.
- C. Jaffrelot, 2005, For a Theory of Nationalism, *Revisiting Nationalism*, New York, 2005, str. 10-62.
- A. Pleterski, 1990, *Etnogeneza Slovanov*, Ljubljana: Arheo, 1990.
- A. Pleterski, 2013, Etnogeneza Slavena – metode i proces, *Starohrvatska prosvjeta*, 40, Split, 2013, str. 7-30.

V. V. Sedov, 1995, *Sloveni u ranom srednjem vijeku*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2013.